

הרב דוד סתיו*

משמעויותיו של יום הזיכרון

הקדמה

בדרך כלל אנו רגילים לפתוח את השיחות לקראת החגים או המועדים המציינים אבל כלשהו, בחיפוש אחר הארת הזמן של אותו המועד בעת המיוחדת שלנו.

אנחנו מבינים ומאמינים שכל זמן הקבוע בסדר זמני העולם, בו אנו חיים, ודאי יצק תוכן כלשהו לתוכו. בדרך כלל, כאשר אנחנו עסוקים בחידושים שקשורים בעולם הזמן, היסוד שמתחדש בהם הוא יסוד שאנחנו מכירים אותו, אלא שיש בו הארה מיוחדת בנקודת זמן מיוחדת, כזו או אחרת. אם זה קשור בקבלת תורה, מושג קבלת תורה הוא מושג שאנו מכירים כל השנה, ומבינים שיש לו איזו הארה מיוחדת בחג השבועות. הארת החירות הקשורה לחג הפסח וליום העצמאות, גם היא הארה, שאנו מכירים אותה מכל השנה. אנו מכירים את המושג 'להיות בן חורין', הערך הזה של החירות הוא ערך שאנו מכירים בו כל הזמן, ואנחנו מבינים שישנה איזו נקודה מיוחדת שמתחדשת בפסח או ביום העצמאות שקשורה בעולם החירות. כך גם מושג השמחה של חג הסוכות וכמובן, הודאה על נס שנמצאת בפורים או בחנוכה. ההודאה והכרת הטוב לקב"ה על ניסיו אשר גמל אתנו הם ודאי מהדברים אותם אנו מכירים כל השנה, הערך הזה של הכרת הטוב, של ההודאה על הנס, הוא ערך שלא מתחדש בפורים ובחנוכה, אבל הוא מתמקד באיזו שהיא צורה מיוחדת בפורים ובחנוכה.

רעיון זה נכון גם לימי האבל. אנחנו יודעים שחז"ל ביקשו למקד כל אירוע לא בפרטי האירוע עצמו, אלא כחלק ממהלך כולל יותר. "חמישה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, וחמישה בתשעה באב" (תענית כ"ו, ע"א), וגם אם לא בהכרח היסטורי, התרחשו כל האירועים באותו יום, חכמים ביקשו להצביע, על חוט הקושר בין האירועים ואותו היום. אנחנו יודעים גם על דברים אשר קרו בצום גדליה ובעשרה בטבת. חכמים בעצם לקחו מושג שהם הכירו, אשר מלווה אותנו כל הזמן, ולקחו וצירפו אותו ליום שמגלה אותו בצורה יותר ממצה, יותר ממוקדת.

---

* מאמר זה נכתב ע"פ שיעור שהעברתי בישיבת "אור עציון".

.א.

יום הזיכרון לחיילי צה"ל הוא לכאורה יום שאין בו הארה, מאחר והוא עוסק בדבר שלא מוכר לנו. חיפשתי בספרי חכמינו, בדברי הימים שלנו, חיפשתי את המושג יום לחללי צה"ל או כל יום זכרון לקבוצת אנשים שמתו (להבדיל מיום זכרון לקרוב משפחה אלו יש התייחסות בגמרא, במישור של תענית, כגון יום שמת בו אבא (ועיין נדרים י"ב, ע"א). ואכן היו רבנים בחוגי הציונות הדתית, אשר תהו על תפקידו ומשמעותיו של יום זה¹).

גם במקומות בהם מצינו איזכור לאובדן החללים, היה זה בהקשר רחב יותר. למשל, במגילת תענית מצאנו כמה תאריכים שבהם תיקנו חכמים להתענות, ימים שהיום לא נוהגים (ועיין טוש"ע או"ח, סימן תק"פ ובנו"כ):

"ואלו ימים שמתענים בהם לא יאכל ולא ישתה עד הערב. בשמונה בניסן מתו בני אהרון, בעשרה בו מתה מרים הנביאה. בששה ועשרים בו מת יהושע בן-נון. בעשרה באייר מת עלי הכהן ושני בניו ונשבה הארון..."
(מגילת תענית, מאמר אחרון).

באותו יום שמתו עלי הכהן ושני בניו, מתו שלושים אלף מישראל במלחמה (ועיין שמואל א' ד', י-י"א). זה הרי לא היה אירוע בודד, חריג, זה היה קרב גדול מאוד וקשה, שבו הובסו הכוחות של עם ישראל. אבל התענית לא ניתקנה על כך שנהרגו שלושים אלף יהודים. התענית נגזרה על זה שמתו עלי ושני בניו, התענית נגזרה על זה שנשבה הארון, אבל לא שמענו שנגזרה התענית בגלל שנהרגו כמה עשרות אלפי חיילים יהודים בקרב כזה או בקרב אחר. אפילו בתשעה באב, האירוע החמישי שקרה הוא - ש"נלכדה ביתר". הרי התיאורים של חז"ל, על מספר האנשים שנהרגו באותם ימים, מחרידים בכל קנה מידה (גיטין נ"ז, ע"א). חז"ל מתארים שפך דם נוראי, כאשר נהר הדם יורד מביתר שבהר לעבר הים התיכון, שפך דם המסוגל להטביע סוס ורוכבו. מההיסטוריונים אנחנו יודעים שיש מחלוקת אם מדובר במיליון בני אדם, בחצי מיליון או בשני מיליון, אבל כמובן שמדובר במספרים נוראים. ובכל זאת לא על זה תיקנו תענית. תיקנו תענית על זה שנלכדה ביתר, על זה שהמרד נכשל, על זה שבר כוכבא הובס, ולא נתקנה תענית, ולא שמענו גם על איזה יום, לזכר המיליונים הרבים שנהרגו באותם קרבות של בר כוכבא.

¹ ועיין, לדוגמא, במאמרו של הרב שלמה אבינר שליט"א ב"עיתורי כהנים" אלוול תשמ"ו, מובא ב"עם וארצו" ח"ב, עמ' 532.

כאן, לכאורה, מתוקן דבר שאיננו מכירים אותו. יום זיכרון לחיילים שנהרגו במערכות ישראל, וממילא מתחייב הצורך לבאר מהו העניין שיש בו, ואיזה חידוש מתחדש כאן אשר מחייב אותנו להתבוננות? אני מבקש לחלוק איתכם, כמה מההרגשות שמלוות אותי ביום הזיכרון מדי שנה. אני לא בטוח שעם כל הרגשה, כל מי שקורא מאמר זה הזדהה, אך אני בכל אופן כותב את הדברים, כמו שאני מרגיש אותם, ובמהלך המאמר אנסה להתחבר אל הנקודות בצורה הזו.

ראשית, אני חש שביום הזה מנסרת בחלל האוויר הרגשה מיוחדת, איזו שהיא **אווירה של יחד, אווירה של אחדות**, שאין לנו אותה בכל השנה כולה. אנחנו יודעים שאנו חלוקים אחד על השני, המחלוקות חוצות בנו ומחלקות אותנו בכל ולכל כיוון אפשרי. ישנן מחלוקות בין דתיים לחילוניים, בין ימנים לשמאלנים, בין עולים לותיקים, בין מעמדות כלכלים שונים ולפעמים גם בין עדות שונות. וכשאנו נעמוד בצפירה, כשנהיה בבית הקברות או כשניסע ונקשיב לרדיו, נרגיש שאנחנו בעצם שייכים לעם אחד, נרגיש איזה שהוא 'ביחד', באופן שאין הרבה דברים אשר יכולים ליצור את אותה ההרגשה.

רק נצא מיום הזיכרון, ומיד אנו יוצאים מה'ביחד' למחלוקות. כנראה שאין דבר אשר מבטא זאת טוב יותר, מאשר העובדה שלגבי חגיגות יום העצמאות מסוגל להתנהל הויכוח האם קטע מסוים במופע 'פעמוני היובל' יכול להיות מוצג או לא, האם זה פוגע או לא פוגע, אם זה כן בסדר או לא בסדר. כיוון שבשמחה אנחנו בשום פנים ואופן לא ביחד. אנחנו יודעים מה האופי הכללי בבמות ההרקדה, וזאת הסיבה שאנחנו נחוגג במקומות אחרים. **אבל באבל אנחנו ביחד**, בחורים דתיים ילכו לקברותיהם של בחורים חילוניים, ולהפך. תחושת ה'יחד' בבית הקברות היא תחושה מיוחדת, שאנו רוצים להיות שייכים אליה, במיוחד משום שאנו גם יודעים, שמחר אנחנו כבר לא כל כך נהיה ביחד. דבר זה מחייב, כמובן, התבוננות מדוע ה'ביחד' הזה נמצא רק עכשיו, רק ביום הזה ולא בימים אחרים? כיצד דווקא קברים מאחדים אותנו ולא החיים?

אך ישנה נקודה שניה, אשר נראית לי יותר שייכת לבית המדרש. אני מרגיש אותה על עצמי, ואני חושב שהיא אולי קשורה לחלק מהקוראים. אנחנו רוצים להרגיש את יום הזיכרון. כאשר אנו נמצאים בבית המדרש, אנחנו כמעט ולא מרגישים את יום הזיכרון, אנחנו לומדים תורה כדאשתקד. מיד אחרי סיום כתיבת המאמר הזה, לדוגמא, אלך לעיין בסוגיות אחרות. כל אחד יהיה שקוע - זה בסוגיה שלו וזה בסוגיה אחרת, ולפעמים, התחושה שלנו היא שמהות היום, החיים הממשיים, המחוברים, הם להיות בלב, באוזניים, בבית הקברות ובשירים, ולא להיות בבית המדרש. מי שנמצא בבית המדרש,

מרגיש לפעמים שהוא מנותק מן הריאליה האמיתית של היום הזה. בית המדרש נתפס, למעשה, כדבר אשר מנתק אותנו, מהדברים שבאמת קורים בהווה שלנו היום. האם זאת הרגשה נכונה? האם משהו כאן מתפסס אצלנו?

נקודה שלישית אותה אני מבקש להעלות, קשורה למעבר בין יום הזיכרון ליום העצמאות. יש לנו תמיד שאלה שצצה ועולה ביום הזיכרון - מאימתי מותר להתגלח? שאלה זו מורכבת, למעשה, משני חלקים. חלק אחד הוא הקשר לשאלה ממתי חלים כללי שמחת יום העצמאות, מבחינת הלכות ספירת העומר? אך נדמה לי שזה רק פן אחד של השאלה. הפן השני של השאלה הוא לא רק ממתי פוקעים דיני ספירת העומר ביחס ליום העצמאות, אלא חלק מהשאלה הוא בהכרה, שהרי אנו נמצאים ביום הזיכרון, ויום זה נתפס בהרגשותינו כיום אבל, ואם כן איך נוכל להתגלח ביום הזה?!

השאלה ההלכתית הזאת גוזרת גם אולי על שאלה עקרונית יותר מה היא היחס אותו אנו מטביעים ומשקיעים בנפש ביום הזיכרון וביום העצמאות? עניין זה בא לידי ביטוי במהירות בה אנו משתדלים לטשטש את הכאב של יום הזיכרון מתוך ראיית השמחה. האם אנחנו לא מטשטשים מהר מדי את האבל, מתוך ראיית הגודל וראיית העצמאות הנפלאה שקבלנו, או שמא יש כאן אופי מיוחד של יום שהוא בעצם לא כל כך יום אבל, כמו שהוא יום חשבון והתייחדות, אבל לא יום עצוב, וממילא המעבר ליום העצמאות הופך להיות טבעי ומובן.

אני רוצה להעיר על נקודה נוספת, בהקשר הזה של היחס הנפשי שלנו ליום הזיכרון. זאת נקודה מאוד אישית שלי, אשר אני עומד עליה בשנים האחרונות. באיזשהו מקום, לצד הרצון והכוסף, להיות מחובר לאותה אורה כללית של אבל לאומי, אני שומע חלק לא מבוטל של השירים ושל הדיבורים, גם דברים שאומרים בני המשפחות, שכמובן, אין מי שיכול לדון אותם, אבל אני שומע צלילים, שלפחות בעולמי הרוחני, מאוד צורמים לי. אני שומע דברים אשר נותנים לי תחושה של היעדר משמעות לנפילת הבנים, או קולות שכל מה שיש להם להביע, הוא בעניין הסתלקות הבנים "שלא יוכלו עוד לרקוד" וכו'... כאילו תוכם של דברים או תוכם של החיים, מתחיל ונגמר באותן פעולות סתמיות. לא, חלילה, שאין ממש בביטויים אלו, אבל פעמים אני חש שכאילו רוצה המספר לומר, שמכיוון שפעולות אלו הן תמצית האדם, הרי שאין, ולא יכולה להיות, משמעות לאובדן.

נקודה נוספת שדרכה אני רוצה לברר את הדיון בנושא זה, היא השאלה, ושוב שאלה הנובעת מההרגשה, האם ביום הזיכרון תחושת האבל מלווה בתחושה של נקמה? בניגוד ליום השואה, אשר מעורר אצל כל אחד שמתחבר אל הדברים, תחושה של כעס וזעם נוראי ושל רצון

לנקום בצורה כלשהיא, כזו או אחרת. אני לא בטוח שזו התחושה שמתעוררת ביום הזיכרון.

ונקודה אחרונה חשובה מאוד, ואולי המהותית ביותר. הזכרתי את הקושי שלנו בשמחת יום העצמאות, בלילה, בכיכר, עם החברה שחוגגת אחרת מאיתנו. ובנושא זה, כמובן, אני לא יכול להתעלם מדבריו של הרב קוק במאמרו "על במותינו חללים", באותם ייסורים נוראים אשר הרב קוק מתלבט בהם. האם הוא יכול להספיד את אותם אנשים, אותם צעירים, שבאו לבנות את הארץ, ונהרגו כאן. ישנו קטע אחד שמתאר את הלבטים הנוראים של הרב קוק. היום אני לא מאמין שיש מישהו מאיתנו שקורא את הדברים האלה, ומסוגל להתחבר אליהם, במובן הזה שהוא מסוגל להבין מה היא ההתלבטות שהרב קוק היה קרוע בה. הוא כותב זאת לאז"ר (הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ') ופורט בפניו את ייסוריו:

"ולבני הציון היקרים כאלה, שנחשבו לנבלי חרש, איזה לב לא ימס ואיזה עין לא תוריד דמעה?!... אנכי, שאינני מן המעלימים את מחשבותיהם, אספרה לך דברים כהווייתם. ויכול להיות שגם על מכאובי הנורא הזה, גם כן יש להזיל איזו דמעה... לא נזדמן לי הדבר לדעת את הצעירים הללו, אשר נפלו חלל בעמדם לעבוד את עבודתם בארץ ישראל בתור חלוצי התחיה הלאומית... הלב הצעיר, ההומה למראה החיים העלזים, שהאירו אליו את תקותם, הניטלים ממנו, וליזכר אם שכולה, שהוא כל נחמתה בחשכת חייה המרים, מצא מרגוע ברגעי הפרפור בין החיים והמות, ברעיון שהוא מת בעבודה לשם תחיה לישראל בארץ ישראל. למראה נורא זה, לנשמה עליונה כזאת, שמים וארץ יחדיו יענו: קדוש. בלא ספק, פחות או יותר בערך זה היתה מדתם של יתר החללים... אל תנודו לי אבירי הלב, לסנטימנטליות יתירה. אינני יכול להעריך כמה חיל וכח רוחני אבדנו, כמה אש קודש נכבה יחד עם הנשמות הגדולות הללו... אבל "דום", קורא קול מאחרי, את מי אתה מספיד? אמנם מעשיהם של אלה ההרוגים סתומים, ואין אתה רשאי אולי לספר אחרי מטתם, אבל הלא ידעת את מרביתו של הפועל הצעיר, בארץ ישראל, את יחושו לכל קודש בישראל ובאדם. קרא אתה בפיך שמא שכחת, או שמא לא למדת, את האמור: "כל הפורש מדרכי ציבור אין מתעסקים עמו בכל דבר, אחיהם וקרוביהם לובשים לבנים, ומתעטפים לבנים, ואוכלים, ושותים, ושמים שגאבו שונאיו של מקום, שנאמר: "הלוא משנאיך ה' אשנא ובתקומיך אתקוטט; תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לך" (תהילים קל"ט, כ"א-כ"ב)" (מסכת שמחות פ"ב ה"ט). והכאב הולך ומתגדל, ומלחמת הרוח הטרגית עולה עד מרום קצה, למקראם של דברי הרמב"ם, המתגלמים בצורה יותר ברורה (אבל פ"א ה"י, והובאו בשו"ע יו"ד שמי"ה, ס"ה) [כאן מביא הרב את הרמב"ם, אשר מנסח את

הדברים בצורה מאוד בוטה, מתי אדם נקרא בכלל ישראל - עשיית מצוות, כיבוד המועדים ושיבת בתי כנסת ובתי מדרש]... ואתה חביבי, צא ופרנס ועשה שלום בין רגשי הלב, והשקט את המלחמה הסואנת כים זועף. שמא תאמר ליישב ע"פ הנוסח הרגיל מיסודו של מר אחד-העם: הספר הוא ספר, והלב עושה את החיים, וכיון שהלב נלחם בספר - הראשון הוא המנצח... לב האומה, הלב של נשמתה... זה הלב דווקא בספר הוא מונח וגנוז, ותוך כל גרגיר המתגלה מאוצר הספר, המון רב של לב ושל חיים מונחים... והאומה העזה שבאומות (ביצה כ"ה, ע"ב) קנאית היא ונוקמת... "כה אמר ה' אלקי ישראל, שימו איש חרבו על ירכו" (שמות ל"ב, כ"ז)... יודעת היא האומה בידיעה פנימית, אינסטינקטיבית, שאינה חסרה גם אצל בעלי החיים כולם, ש"הפורשים מדרכי ציבור, שהם כבני חורין לעצמם כבני בלי דת" (שו"ע שם), ממיתים הם את נשמתה, נוטלים הם ממנה את המזון המחיה אותה, המשיב את רוחה, והם הם הנם אויביה, אויבי נשמתה, שונאיו של מקום...".

(מאמרי הראי"ה א', עמ' 91-89).

כלומר, הבחורים האלה, מבחינות מסוימות, הם אויבי עם ישראל שהרי הם "פורשים", והם "בני חורין לעצמם", אז איך אני איישוב את הסתירה הזאת?! עם ישראל איננו עם ותרן ("עבודת אלילים ותרנית היא" (ילקוט שמעוני עמוס, רמז תקמ"ב)). אצלנו, במצב האדישות הנוכחי, כבר אפילו לא חשים בשאלה הזאת. אנחנו כבר שומעים, שאפילו אנשי אגודת ישראל נאבקים על הזכות, להיות מספידים ביום הזכרון לחיילי צה"ל. ואין כל ספק כי שאלה זאת הפסיקה להיות שאלה. ואנו שואלים: הכיצד? האם אין אנו מסוגלים לאותה רגישות של הרב זצ"ל, ולפננו גדולי ישראל כולם, אשר קבעו הלכות מאד ברורות, ביחס להסתלקותם של אנשים, אשר פרשו מדרך התורה והמצוות!?

ב.

כאשר נבקש לבחון את השאלות הללו, עלינו לחפש במסורת היהודית, כיצד מתנהלת ההתייחסות אל הזיכרון לאנשים שמתו מסיבות כלשהן, מבלי להתייחס לסיבות השונות. כיצד אנחנו מתייחסים אל אותם האנשים אשר אינם עוד איתנו? מה מצאנו במקורותינו על זיכרון או על הזכרת נשמות?² מעניין להתחקות אחר השאלה ממתי התחילה אמירת ה"זכור", מאחר שמקורה של אמירת ה"זכור" לוט בערפל. לראשונה הוא מופיע בהלכה ברמיזה בדברי המרדכי:

² אנחנו רק יודעים, שבארבעה מועדים בשנה אנחנו משתתפים באמירת "זכור", בין אם יוצאים מבית כנסת או לא, כל מקום ומנהגיו.

"שהורגלו לידור צדקה ביום הכיפורים בעבור המתים "

(מרדכי יומא, סימן תשכ"ז),

וכך פוסק גם הב"י בשו"ע, כאשר הרמ"א כבר מזכיר את ה"יזכור"
מפורשות :

"נהגו לידור צדקות ביום הכיפורים בעד המתים. הגה ומזכירין

נשמותיהם, דהמתים ג"כ יש להם כפרה ביה"כ"³

(אורח חיים תרכ"א, ו').

מנין לנו שאפשר גם לכפר על המתים? אנחנו יודעים ש"חטאת שמתו בעליה - תמות" (תמורה פ"ד מ"א), כי אין משמעות, לכאורה, לכפרה על אדם שכבר נפטר. לכן מציינים הפוסקים למקור אחד⁴ (שיש לגביו התחבטויות עד כמה הוא מספיק) בפרשת עגלה ערופה, העוסקת בהורדת העגלה והטקס שבא בעקבותיה, אחרי שנמצאה גופת אדם שנרצח, ולא ידוע מי הרגו. וכך פירש ה"ספרי" את הפסוק "כפר לעמך ישראל" (דברים כ"א, ח') :

"הכהנים אומרים "כפר לעמך ישראל" (שם). כשהוא אומר "אשר פדית

ה'" (שם), מלמד שכפרה זו מכפרת על יוצאי מצרים. "כפר לעמך" - אלו

החיים, "אשר פדית" - אלו המתים, מגיד שהמתים צריכים כפרה.

נמצינו למדים ששופך דמים חוטא עד יוצאי מצרים. "אשר פדית" - על

מנת כן פדיתנו, שלא יהיו בינינו שופכי דמים. דבר אחר על מנת כן

פדיתנו, שאם נחטא אתה מכפר עלינו. ורוח הקדש אומרת: "כל זמן

שתעשו ככה הדם מתכפר לכם"..."

(ספרי דברים, פיסקה ר"ל).

ישנה כאן מחלוקת מאוד מעניינת בפוסקים כיצד יש לפרש את המדרש, שהרי מפני מה צריכים המתים כפרה? ראשית, הם כבר אינם בין החיים, ושנית, מה רוצים מהמת, הרי לא המת הוא שרצח כאן, המת היחיד כאן הוא הנרצח, והמתים אשר מתו בדורות הקודמים, ודאי שאין כל צורך, דווקא כאן, לכפר עליהם. פירושים שונים ניתנו למדרש זה, והביאור המקובל הוא כך: מחברים את תחילת המדרש לסופו, ומדגישים שיציאת מצרים הייתה על מנת שלא יהיו בינינו שופכים דמים, גאולת עם ישראל הייתה כדי שנהיה עם מוסרי, ומאחר שהתנינו זאת עם הקב"ה ביציאת מצרים, וההסכם שלנו היה שאנחנו לא נשפוך דמים, אז ממילא הייתה כאן הפרה של ההסכם. דור שלישי, שמיני, אפילו בדור השלושים, פתאום קם איזה רוצח בעם ישראל, ואז זוהי כבר בעיה שלנו, שלנו ושל הדורות הקודמים. "כפר לעמך ישראל"

³ ומעניינים הם דברי ה"משנה ברורה": "ולכן נקרא יום הכפורים בלשון רבים, ר"ל לחיים ולהמתים [מהרי"ו]" (משני"ב שם, ס"ק י"ח).

⁴ ועיין לדוגמא ב"מרדכי": "ומה שהורגלו... יש להביא ראיה מן ספרי... מלמד שהמתים צריכים כפרה" (שם).

- אתה עכשיו צריך לכפר לאלו שמתו, כי נתגלה למפרע שהם לא עמדו בתנאי ההסכם. הם עשו הסכם ולא עמדו בו, ולכן הם צריכים כפרה. מתי מכפרים להם? מזכירים את נשמותיהם ביום הכיפורים. והדברים נראים עדיין סתומים, שהרי כפרה על מתים איננה עניין פשוט כלל ועיקר. אך מעבר לכך עלינו להבין, אם יש פה רק עניין של כפרה, נוכל להבין את הקשרו של יום הכיפורים, אך נתקשה לקלוט מדוע "יזכור" קיים גם בשלשת הרגלים האחרים - בשמיני עצרת, שביעי של פסח ובשבועות? כמו כן, עלינו עוד להעיר הערה מדוע תפילת "יזכור" נאמרת דווקא בימים האחרונים של החג ולא בימי הראשונים, והרי, לכאורה, הם הימים היותר מרכזיים בחג?

ג.

ניתן לנתח את משמעות הזיכרון ביום זה בשלושה רבדים :
 רובד ראשון - עניינו הכרת הטוב. על כך ראיתי שמובא בשם הרב בצלאל זילטי זצ"ל, שכתב תשובה בעניין, על פיה יסוד הזיכרון הוא בהכרת הטוב לנפטרים, ומכיוון שאנו רוצים להכיר להם טובה, אנחנו רוצים לעשות פעולות שהם לטובתם. במה מתבטאות פעולות לטובתם? אנחנו רוצים לכפר עליהם, נותנים צדקה בעבורם ורוצים לעשות פעולות לזכותם. לפי זה, עיקר הערך של הזיכרון איננו בעובדה שאני זוכר בצורה סתמית, אלא עיקר הערך הוא בזיכרון אשר מלווה בתפילה, כלומר, אני מתפלל לקב"ה שיצרור את נשמתם, שיכפר להם, אני נודר צדקה בעבורם ומבקש שהדבר ייזקף לזכותם, וכיו"ב.
 רמז לדבר נמצא כבר בספר המקבים, שם מוזכר הסיפור, שיהודה המכבי ציווה לקחת את כל החפצים מהרוגי הקרב, ולהביא אותם לירושלים, כדי לכפר על המתים :

"ויהודה אסף את החיל, וילך לעיר עדולם כי בא היום השביעי, וישבתו שם אחרי אשר הטהרו כמנהג; וביום המחרת, כבוא אנשי יהודה אליו לזמן הקבוע, לקחת את גויות החללים ולהביאן לקברי אבות עם קרוביהם; וימצאו לכל אחד מן המתים תחת כותנתו כלי קדש מפסילי יבנה, דבר האסור ליהודים מן התורה, ויהי ברור לכולם כי בגלל זאת נפלו אלה [היה ברור להם, שמכיוון שהיו פסלים לאותם יהודים, ולכן הם נהרגו]; ועל כן הצדיקו כלם את דין ה' המגלה נסתרות; ויפתחו בתפילה, ויתחנו כי החטא אשר נעשה יחד כלה, ויהודה גבור החיל העיד בעם להשמר מעון, אחרי אשר ראו בעיניהם, את אשר היה בעון הנופלים; ואחרי כן אסף נדבות מאנשים יחידים אשר עלו לאלפים אדרכמונים כסף, וישלח ירושלים להביא קרבן חטאת, וטוב ויפה מאד עשה בחושו על התחיה; כי לולא היה מקוה לתחית הנופלים, הלא דבר

מיותר היה וסכלות להתפלל על המתים; ומהשיגו בשכלו, כי המתים ביראת שמים מוכן להם הגמול הטוב ביותר, והיא מחשבת קדושה וחסידות, על כן הביא חטאת בעד המתים לכפר על החטא" (ספר המכבים ב' י"ב, ל"ח-מ"ה).

מפורש, אם כן, בספר חשמונאים, שהסיבה בגללה מביא יהודה קרבן חטאת, יום למחרת שהוא מוצא שאותם חיילים ששרתו אצלו לא היו יראים ושלמים, הינה הדאגה שלו לאותם מתים, וליכולתם לקום בתחיית המתים.

אם כן, לזיכרון יש צד של הכרת הטוב. לאור רעיון זה, באו אחרים אשר המשיכו עם זה הלאה, וביארו, שזהו בעצם הרעיון, שבגללו במשך הדורות תקנו לומר את תפילת "אב הרחמים". כך כותב ש"י עגנון (כאשר לא מובא בשם מי נכתבים דברים אלו):

"יש קהילות שמזכירים נשמות גאונים ופרנסים שעמדו לנו בגלויות, וחזיקו את לבם של ישראל, אלו בתורתם ואלו בתקנותיהם, לעמוד בכל הצרות, ולייחד את לבנו לייחודו של עולם [כלומר: אנחנו רוצים להכיר להם טובה על מה שעשו למעננו] וכן מזכירים את נשמות המומתים על קדושת השם שנהרגו ונשרפו ונסקלו ונחנקו ונטבחו וכו'..."⁵
(ימים נוראים ספר שלישי, פרק ט"ו, "הנאהבים והנעימים").

אך הכרת הטוב הוא רק רובד אחד. ישנו פן שני, ולפן השני אני רוצה להתייחס יותר בהרחבה. הרובד הנוסף קשור בשאלה, האם הקורבן שהקריבו אותם חיילים הינו קרבן רגיל או שיש כאן קרבן בעל משמעות רחבה הרבה יותר? האם יום הזיכרון הוא יום לזכר הרוגים שנהרגו, או שהוא מבטא משהו יותר פנימי?

אנחנו מכירים את מאמר חז"ל כי "הרוגי מלכות - אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן" (בבא בתרא י', ע"ב). אנחנו מכירים גם את דברי המהר"ל:

"כי עה"ז הוא כולו גוף ועוה"ב נבדל לגמרי, ולפיכך אשר הם מוכנים אל עה"ז הגשמי אין להם עולם הנבדל"

(חדושי אגדות, שם).

⁵ וכאן אי אפשר שלא להזכיר את הקדיש המפורסם של עגנון: "מלך בשר ודם... אבל מלכנו מלך מלכי המלכים הקב"ה... כל אחד ואחד מעמנו חשוב לפניו כלגיון שלם, לפי שאין לו הרבה להעמיד במקומו. נפקד ח"ו אחד מיישראל, באה פחת בלגיונותיו של המלך, ובאה תשות כח כביכול במלכותו יתברך... לפיכך מתפללין אנו ואומרים אחר כל מת מיישראל: "יתגדל ויתקדש שמייה רבא... ק"ו על אחינו ואחיותינו, הנאהבים והנעימים, בני ציון היקרים, הרוגי ארץ ישראל, שנשפך דמם על כבוד שמו יתברך, ועל עמו, ועל ארצו ועל נחלתו. ולא זו בלבד, אלא כל הדר בא"י הוא מלגיונו של ממ"ה הקב"ה, שהפקידו המלך שומר בפלטרין שלו. נהרג אחד מלגיון שלו, אין לו, כביכול, אחרים להעמיד במקומו" (פתיחה לקדיש אחר מיטתם של הרוגי ארץ ישראל).

המהר"ל מבאר למעשה מדוע "אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתך", ומדוע אנחנו כ"כ מחשיבים את אותם הרוגי מלכות. אדם שמת, מאחר שהוא מוסר את נפשו, הוא בעצם מפסיק להיות אדם חומרי והופך להיות מחובר לשכינה, הוא הופך להיות שכל נבדל כלשונו.

כך גם כותב בעל ה"אבני מילואים":

"וראוי לחקור במ"ש רז"ל... "ארשב"ל: גדולה תשובה שזדונות נעשות כשגגות... וארשב"ל... שזדונות נעשות כזכויות, שנאמר "ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה" (יחזקאל ל"ג, י"ט) - לא קשיא, כאן מאהבה, כאן מיראה" (יומא פ"ו, ע"א)... וצריך חקירה עמוקה. והנלענ"ד... באמת עשתה יעל עבירה בזנותה עם סיסרא, אלא שכך עלה על דעתה לשום נפשה בכפה, ותשלך נשמתה מנגד, ותקבל ע"ע לסבול עונש נפשי ונצחי על העבירה, בלבד שתציל את ישראל מיד אויבו ומרודפו, וכן עלתה בידה למחוץ ראש האויב. והנה ידוע, כי המוסר גופו בלבד על קדושת שי"ת, הוא מקיים המצווה היותר גדולה, שנתפארו בה קדושי ארץ וסגולת האדם, ואף אמנם אין יד הצורך שולטת בנשמתו, כי אם במסירת נפשו, ובחיייו הזמניים "קדוש" יאמר לו. עאכ"ו מי שמוסר נפשו, רוחו ונשמתו, לסבול צער נצחיי לאהבת הש"י ואהבת עם קדושו, שראוי למנותו במעלת קודש הקודשים. ועל זה הדרך מצינו לחסידי התנאים שהיה שגור בפייהם: "ישראל הריני כפרתן" (ספרא תרי"ע א', ובדומה נגעים פ"ב מ"א). וכן יראה בכוונת דברי אדונינו משה ע"ה, באמרו: "ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין, מחני נא מספרך אשר כתבת" (שמות ל"ב, ל"ג), רצונו כאומר: "בין כך ובין כך - מחני נא, כי אם תשא חטאתם, בזה טוב ונעים לי, כי אהיה כפרתן של ישראל, ואם לא, למה לי חיים?! כל כך היתה נפשו קשורה בנפש כלל ישראל, ומי כמוהו רועה נאמן?!" (אבני מילואים, הקדמה).

זוהי למעשה מדרגה, שבדורות הקדמונים הייתה נתפסת בתור המדרגה העליונה ביותר. פתאום אנחנו הופכים להיות לעם, שזוהי בעצם האמירה היותר עליונה של האדם, כאשר כל אדם הופך בעצם להיות בבחינת "הריני כפרת עם ישראל" ו"ישראל הריני כפרתם".

⁶ ועיין עוד: "וידבר אלקים אל משה ויאמר אליו אני ה'" (שמות ו', ב') - פירש"י "דבר אתו קשות". נראה, שאע"פ שדבר אתו קשות, מ"מ שכרו אתו ופעולתו לפניו, כי מרע"ה הבין וידע כי לא נכון לדבר כן עם הקב"ה "למה הרעות... למה זה שלחתני... הרע לעם הזה והצל לא הצלת" (שם ה', כ"ב-כ"ג), וראוי היה להעניש על זה, אך להיותו מוסר גופו וגם נשמתו עבור ישראל להצלתם ולרחם עליהם, השליך נפשו מנגד, ודבר קשות, והטיח דברים, ובזכות זה זכה למה שלא זכו האבות, כי הם לא יכלו לעשות ככה, כי לא עליהם ציבור לנהגם, על כן הם לא זכו כ"א לאספקלריה של א-ל-שד-י, ומרע"ה זכה לאספקלריה של אני הוי", והיינו, "וידבר אלקים אל משה" - דבר קשות על שאמר "למה הרעות", וחזר ויאמר רכות "אני הוי" - מעתה תזכה לאספקלריה של אני הוי" (חתם סופר, ריש פרשת וארא, שנת תקי"ף).

כאשר אדם הולך לצבא על מנת להילחם, הוא בעצם מצהיר בריש גלי: "אני כפרתם של ישראל", ואני מוכן להיות כפרתם של ישראל בכל המובנים.

דומני, כי אין מתאים ממכתבו של גדי הי"ד, על מנת להמחיש בצורה מדהימה, כיצד חיים חיילי ישראל זהיום, את ה"אבני מילואים" הנ"ל. מה שהתנאים ניסחו "ישראל הריני כפרתם", גדי ניסח "אני מוכן להיות המחיר הזה", ומשפט זה, אשר נכתב בדם לבו, מסמל את מהותם ופנימיותם של כל חיילי ישראל.

אני מוכן אפילו לשלם את מחיר מחדליה של ממשלה פלונית או אלמונית. זהו חידוש גדול מאד, אדם דתי חי ומאמין בזה שהוא ישלם על החטאים שלו, אך כאן גם אדם שאיננו חוטא, מוכן לשלם את המחיר של חטאי כלל ישראל. זו היא בעצם המשמעות של להיות שייך לעם שנלחם על עצמאותו.

ד.

הגמרא במסכת שבת מספרת :

"תנו רבנן : מי כתב מגילת תענית? אמרו : חנניה בן חזקיה וסיעתו, שהיו מחבבין את הצרות. אמר רבן שמעון בן גמליאל : אף אנו מחבבין את הצרות, אבל מה נעשה, שאם באנו לכתוב - אין אנו מספיקין " (י"ג, ע"ב).

הרב כותב בעין אי"ה, דבר מאוד מעניין על הסיבה מדוע ביטלו את מגילת תענית, כאשר הרב מבאר את הדיון שם :

"כשהיתה האומה במצבה הטבעי, בארצה ובכח ממלכתה, שאע"פ שרבים קמו עליה וצריה הציקו לה מאד, מ"מ היתה הצרה הכללית אפשרית להכתב בספר, גם היתה אפשרות לבא עד תכונתה ועומקה. אבל אחר החורבן, שהאומה כולה טובעת בים של צרות, הלא כפי גודל חללם של החיים כן גדלו הצרות, כי מה אפשר לדבר ולתאר מריבוי הצרות הפרטיות ההולכות ונמשכות בכל אישי האומה מסבת חרבן האומה כולה ושפלותה, נדודה וטלטולה. אי"כ היש אפשרות לעט סופר לכתב... אי"כ אם נבא עכשיו לכתב צרות פרטיות, הלא נראה הדבר כאילו הצרות הכלליות התמידיות שהן נושכות כארס נחש מדי יום ביומו את בית ישראל, את אלה שכחנו... ע"כ לנו אי"א עוד לכתב מגילות תענית מעניינים פרטיים שיקרו בזמנים רשומים, כי כל רגעי חיינו המה פרקים פרקים מלאים רשומים רבים ועצומים של מגילות תעניות, ואם באנו לכתב אין אנו מספיקים"

(עין אי"ה שבת א', פיסקה ס"ג).

במילים אחרות, כותב הרב, יש הבדל גדול בין עם שחי בצורה בריאה, כאשר יש לו את כל הכלים הגשמיים והרוחניים, כלומר המדיניים והממלכתיים, הדתיים והרוחניים שאז הוא באמת יכול להתבונן, מצד אחד על הניסים הגדולים, ומצד שני על האסונות שפוקדים אותו, והוא יכול להתייחס אליהם בצורה הנכונה, לבין עם שכ"כ ספוג בצרותיו הפרטיות, וממילא איננו יכול להתייחס אל המבט הכללי.

אולי הדוגמא הבולטת ביותר לתופעה זו קשורה בעלי ובניו, ואולי אין זה מקרה שמועד הסתלקותו נופל בחודש אייר. אנחנו יודעים שתקופת עלי ובניו היא התקופה שקדמה להקמת מלכות בישראל. וקודם הקמת מלכות בישראל, כאשר המצב החברתי הוא גרוע, כאשר השחיתות נמצאת בממסד הדתי, כשדברים נראים כפי שהם נראים (ועיין שמואל א' ב', י"ב-ל"ו), אז באופן טבעי, ברור ומובן, שאי אפשר להתייחס ליום זיכרון כללי, כאשר אין כלל כלליות, אבל חברה אשר רוצה לבנות את עצמה כאומה, מתייחסת אל עצמה ברובד הכללי, וממילא היא מתייחסת אל אותם אנשים שנפלו כמייצגיה, כאשר הם ממילא חלק ממנה, חלק מהכלליות שבה.

שאלנו מה הקשר בין הזכרת הנשמות לשלושת הרגלים (שביעי של פסח, שבועות ושמחת תורה)? ובכן על מנת לענות על כך, אביא תחילה את הרעיון הראשוני שעלה בדעתי בנושא זה, ואז אנסה להוסיף עליו, ע"י מקור שנתחדש לי. ישנו דבר אשר מאפיין את שלושת הימים הללו - כולם נקראים עצרת, ועצרת פירושו של דבר להתכנס. יתר על כן, הימים האלה, כפי שכתוב בספרי חז"ל, ומאוחר יותר בכל הספרים כולם, מגלים את הסגולה המיוחדת של כנסת ישראל. "הני שבעים פרים כנגד מי - כנגד שבעים אומות. פר יחידי למה - כנגד אומה יחידה. משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: עשו לי סעודה גדולה. ליום אחרון אמר לאוהבו: עשה לי סעודה קטנה, כדי שאהנה ממך" (סוכה נ"ה, ע"ב) - כל שבועת ימי הסוכות הם כנגד כל אומות העולם, שמיני עצרת הוא כנגד עם ישראל. חג השבועות ודאי קשור לעניין של נתינת תורה - "אשר בחר בנו"⁷ - עצרת שהיא עצירה לשם נתינת התורה לעם ישראל. גם שביעי של פסח עניינו מיוחד לעם ישראל⁸.

⁷ ייכוין בברכתו על מעמד הר סיני אשר בחר בנו מכל העמים וקרבתו לפני הר סיני והשמיענו דבריו מתוך האש ונתן לנו את תורתו הקדושה שהיא בית חיינו כלי חמדתו שהיה משתעשע בה בכל יום" (טור או"ח, מ"ז).

⁸ הרב לימד אותנו ש"יציאת ישראל ממצרים תישאר לעד האביב של כל העולם כולו" (מגד ירחים, ניסן תרע"ד). יציאת מצרים היא לא דבר שהתחדש לעם ישראל לבדו. החרות שהתחדשה בעבור עם ישראל, חודשה גם בעבור העולם כולו. החידוש המיוחד שביציאת מצרים לעם ישראל, נמצא דווקא בשביעי של פסח. ועיין תוס' שבת פ"ז, ע"ב, ד"ה "ואותו" על הנס הגדול בהשתחררות המצרית מפרעה ה"אלוה" - "התנים הגדל הרובץ בתוך יאוריו" (יחזקאל כ"ט, ג'), ואכמ"ל.

אם כן, המעלה המיוחדת אשר מתגלית באותם הימים, היא המציאות של כנסת ישראל, וכנסת ישראל היא היכולת להתחבר למהלך הדורות כולם. זו היא כנסת ישראל השלמה. לא מציאות של מספר פרטים אשר נמצאים היום במקום כלשהו, אלא התחברות רעיון הרוחני הזה שנקרא "כלל ישראל". דברים נפלאים בעניין זה נמצאים בספר "ציץ אליעזר", ואני מבקש לעיין בקטע קצר מדבריו בהקשר הזה (מובא בשם "בית דוד" הספרדי, או"ח, סימן תל"ה):

"מוסיף להביא נימוק מיוחד להזכרה בג' רגלים, וכותב וז"ל: ושמעתו טעם הגון למה מזכירים נשמות במדינות פולין באחרית של ימים טובים, דע כי אחת מעשרה נסים שהיו במקדש היא שכל ישראל היו נכנסים לבית המקדש ג"פ בשנה, בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות, והיו עומדים צפופים ומשתחיים רווחים, וזהו היה נגד הטבע, והענין כך כי בכל רגל היו באים נשמות אברהם יצחק ויעקב לביהמ"ק של מעלה עם כל נשמות הצדיקים, והמקדש של מטה היה מסתלק, והבית מקדש של מעלה היה יורד למטה, ומקדש של מעלה הוא רוחני, ולכן היה יכול לקבל כל כלל ישראל. ולכן עכשיו, שחרב הבית בעונינו, צריכין אנו להזכיר נשמות אבותינו הקדושים בכל רגל ורגל, כדי שיהיה זכותם עומדת לנו ולזרענו לעד עכ"ל"

(שו"ת "ציץ אליעזר" חי"ב, סימן ל"ט, ד"ה "יש להזכיר")

הדברים המדהימים הללו מתחברים אל דברינו. בכל שנה ושנה, בימים הללו, נשמות הצדיקים של כל הדורות כולם יורדות מבית מקדש של מעלה אל בית המקדש של מטה. אלו הם ימים של התכנסות של כנסת ישראל, ובימים של התכנסות של כנסת ישראל אנחנו מזכירים את הנשמות. המושג של "הזכרת נשמות" פירושו של דבר הכרה שאין פער בין החי והמת, תחושה שמציאות החיים החסרים היא תופעה זמנית וחולפת. ההכרה שאנחנו מחוברים לעולם של נצח, הינה מנוגדת ניגוד גמור לחשיבה על "המתים שהלכו, ולא יהיו עוד", "החללים שנפלו, ולא נזכה לראותם שוב". תפיסת הזיכרון אומרת את ההיפך הגמור. תפיסת הזיכרון לגבי אותם הנפטרים אומרת: "אנחנו והם ממשיכים להיות שייכים, מפני שהם חלק מאיתנו גם היום". תפיסת החיים החומרים כחזות הכל, יוצרת הפרעה רגשית חמורה מאוד, ומהווה נושא משמעותי וחשוב מאוד, אבל הפרדה זו אינה המהות של העניין. אנשים אלו נהרגו מאחר שהם שייכים לכנסת ישראל, בגלל האמונה שלהם בכנסת ישראל, והזיכרון של רעיון חשוב זה, מחבר אותנו שוב לכנסת ישראל.

הארת הזמן המיוחדת של יום הזיכרון היא הארת זמן, אשר נובעת בצורה ישירה מהעובדה שישנה הארה מיוחדת של "הזכרת נשמות"

בימים המיוחדים לכלל ישראל, וממילא ערב יום העצמאות, היום שבו זכינו והפכנו מחדש להיות עם, הוא היום שמתאים יותר מכל, על מנת להתחבר אל אותו עולם של כנסת ישראל.

אבל אפשר אולי להדגיש עוד פן של הדברים, בנקודה הקשורה ישירות אל יום הזכרון, והיא אולי המשמעותית ביותר מכל נקודות שהעלינו עד כה. נקודה זו מובעת על פי דבריו של בעל ה"אור שמח":

"ויש להבין מה שאמרו: "הטוב והמטיב" - ביבנה תקנה, על הרוגי ביתר" (ברכות מ"ח, ע"ב), דצריך הסבר, דעל ענין פרטי יתקנו חכמים ברכה קבועה... והבאור, דכל ברכת המזון נתקנה על בנין האומה, אשר נבנית ציבחר ציבחר באצבע ההשגחה, וזה בהשגחה פרטית במן במדבר, ונדככו נפשותם כל מ' שנה, ולמדו מושכלות אלקים, וכמאמרם: "לא נתנה תורה אלא לאוכלי מן" (מכילתא בשלח, י"ז), והיה להם ארץ, וירושלים מרכז הארץ, ובהמ"ק ששכן שמו עליו, והתנהג בנסים רצופים תמיד. אמנם "הטוב והמטיב" תקנו על קיום האומה, הבודדת במועדיה, להיות הולכת בגולה זה אלפים שנה, והיא קיימת ברוחה ובהודה ותפארתה, ו"כל כלי יוצר עליה לא יצלח" (ע"פ ישעיהו נ"ד, י"ז). והנה אחר החורבן חשבו כי קיומה בלתי אפשרי, ועתידה לכלות ולנדוד כהצוענים בלא תפארת אדם, כאשר ראו כי בביתר לא נושעו ע"י מלכות בן כוכבא, שגדולי עולם היו מוטעים בו (איכה רבה ד', ה'). אמנם כאשר ראו, כי עמד מלך חסד אחד, וגזר עליהן קבורה, כדאמרו ירושלמי (תענית ד', ה'), הבינו כי ישראל שה אחת בין ע' זאבים (אסתר רבה י', י"א), ובחסד ה' ע"י מלכי חסד, יחליף כח ויוסיף דעת, וכאשר יהמיון גלי הים לשוטפם, יבוא הרוח וישקיטם ע"י מושלי ויועצי ארץ, אשר לבבם ביד ה' (ע"פ משלי כ"א, א') המלאה חסד. לכן תקנו הטוב והמטיב על קיום האומה. ומקיום האומה הפלאי למדנו כי נאמנו דברי נביאנו ודברי אבותינו, אשר הנחילו לנו מורשה באמונת אומן, כל ההנהגה האלקית בבנין ירושלים וארץ, לכן המלכיות של הני ברכות תקנו להזכיר ב"הטוב והמטיב" [מלכנו... גואלנו... רועה ישראל... הצלה והצלחה... קוממיות לארצנו... בשורות טובות, ישועות ונחמות]

(משך חכמה דברים ח', י', ד"ה "ואכלת").

ה"משך חכמה" מבאר לנו כי מהותה של ברכת המזון, הוא בניין האומה הישראלית בארצו ובאדמתו.

על מנת שנבין את דבריו, יש ליתן להם רקע. הגמרא במסכת ברכות מציגה בעיה:

"אמר ליה רבינא לרבא: נשים בברכת המזון, דאורייתא או דרבנן?"

(ברכות כ', ע"ב),

ומבאר רש"י? את סברת הגמרא, לכך שנשים לא יחוייבו מהתורה
בברכת המזון:

"דכתב: "על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח', י'), והארץ לא נתנה
לנקבות להתחלק, ואי משום בנות צלפחד - חלק אביהם הם דנטלו,
שהיה מיוצאי מצרים"

(רש"י שם, ד"ה "או דרבנן").

ברכת המזון מהי? ברכת הארץ, ברכת התורה וברכת ירושלים. ברכת
המזון עוסקת בקשר המהותי המתבר בין האדם והחיים. קשר שהוא
בנוי, לכאורה, על אכילה פשוטה, אבל מצד האמת הוא קשור לכל
שאלות הנצח, ולכל ערכי הנצח של קיומנו כעם – תורה, ארץ ומקדש.
כשחרבה ביתר, כשדוכא מרד בר כוכבא, ובמיוחד לאור הצורה
האכזרית בה דוכא, הבינו עם ישראל או חלקים רבים ממנו שהמצב
חמור אפילו יותר מאשר בתקופת חורבן המקדש, מאחר שבחורבן
המקדש "כילה הקב"ה חמתו בעצים ובאבנים" (ועיין איכה רבה ד', י"ד),
יחסית לתוצאות הנוראות שאירעו במרד בר כוכבא. כתוצאה מכך, היו
בטוחים חלקים רחבים בעם ישראל שאין עוד תקומה לעם ישראל, נטש
ה' את עמו, עזב את נחלתו (עיין תהילים צ"ד, י"ד), ואין יותר קיום לחיי
האומה, וכשניתנו הרוגי ביתר לקבורה, פתאום התחוור והתבהר
לאנשים ש"נצח ישראל לא ישקר" (שמואל א' ט"ו, כ"ט).

מה היא המשמעות שמתחבאת מאחרי מושג הקבורה? מדוע איננו
שורפים גופת מת? מדוע איננו משחיתים גופת מת כפי שמקובל לעשות
במקומות מסויימים? כיוון שאנחנו מאמינים בנצח ישראל, כיוון
שאנחנו מאמינים בנצח האדם, כיוון שאנחנו מאמינים שהמוות הוא
זמני, ואילו החיים הם נצח⁹.

וכשניתנו הרוגי ביתר לקבורה, כותב ה"משך חכמה", פתאום הבינו
רבים שישנו עתיד לעם ישראל, גם אם עכשיו קשה, ועכשיו סובלים,
ואנחנו עכשיו אחרי מרד ביתר ודיכוי האכזרי, אנחנו עדיין נמצאים
כאן, ואוחזים במציאות האופטימית. אנחנו, אמנם, נמצאים במצבים
לא נעימים, ולפעמים נדמה כי כשל כח הסבל, אבל ישנו עתיד לעם
ישראל. ההתחברות למושג הזה של הזיכרון מתעלה מעל הכרת הטוב

⁹ אם כי יש להבחין בעובדה שזוהי מחלוקת ראשונים על אתר, ועיין לדוגמא בדברי
התוספות בד"ה "נשים".

¹⁰ זוהי גם משמעות פירושו של הרמב"ן על הפסוק "בנים אתם לה' אלקיכם, לא
תתגדדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת" (דברים י"ד, א'): "ולפי דעתי כי טעם "עם"
קדוש" הבטחה בקיום הנפשות לפניו יתברך, יאמר אחרי שאתה עם קדוש וסגולת ה'
ולא ישא אלהים נפש וחשב מחשבות, לבלתי ידח ממנו נדח, אין ראוי לכם להתגודד
ולהקרח על נפש, ואפילו ימות בנוער. ולא יאסור הכתוב הבכי, כי הטבע יתעורר
לבכות בפירוד האוהבים ונדודם אף בחיים. ומכאן סמך לרבותינו באסורם להתאבל
על נפש יותר מדאי (מועד קטן כ"ז, ב') (רמב"ן שם).

למרות היותה דבר חשוב כשלעצמה) ומתעלה מעל ההתחברות לכלל ישראל (למרות היותה דבר חשוב כשלעצמה), ומעל ההכרה בכך שאנחנו רוצים להיות שייכים לעולם של כלל, ושהקורבנות האלה הם חלק מהותי ופנימי של קורבנות הציבור של כלל ישראל כולו¹¹. אנחנו אומרים, למעשה, אמירה נוספת, משמעותית יותר, הטוענת שאנחנו שייכים לעולם של נצח, שהמוות הוא שיקרי, זמני וחולף, ושאנחנו שייכים לעולם אחר. "בלע המות לנצח" (ישעיהו כ"ה, ח') וממילא "ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים" (שם).

להיות שייך לעולם של נצח, זה להיות שייך לעולם שבו מזכירים נשמות, זה להיות שייך לעולם שבו עומדים בצפירה, ומבטלים את המחיצות כולן, ומקשיבים מעט לקולות הפנימיים שיש בתוכנו. להיות שייך לעולם של נצח, זה להיות שייך גם לעולם של תורה, לעולם שבו אנחנו לומדים. בעולם התורה בו אנחנו ממשיכים לחיות, אנחנו בעצם מצהירים כלפי עצמינו, כלפי חללינו וכלפי העבר שלנו, שאנחנו שייכים לעתיד, שאנחנו לא שוכחים את העבר, לא כפויי טובה ולא חס וחלילה מנותקים, אבל לצד החיבור שלנו אנחנו מאמינים שאנחנו שייכים לעולם של נצח, וממילא אנחנו ממשיכים עם כל העוצמה הלאה, לדרך של חיי הנצח של עם ישראל.

**"וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, כי לא
אדם הוא להנחם"**

¹¹ "וכשחרב ביהמ"ק [של מטה], אמר לו הקב"ה למיכאל: מיכאל! הואיל והחרבת את ביתי ושרפתי את היכלי, אל תקריב, לא בדמות שור, ולא בדמות כבש, ולא בדמות שעיר. אמר לפניו: רבש"ע, בניך מה תהא עליהם? אמר לו הקב"ה: הקרב לפני נשמתן של צדיקים, שהם גנוזין תחת כסא הכבוד, ותינוקות של בית רבן, ובהן אני מכפר עונותיהם של ישראל" (אוצר המדרשים (אייזנשטיין), עמ' ע', ד"ה 'ה' בחכמה יסדי').